

ks. dr Tomasz Szyszka SVD
UKSW

WYSIŁKI EWANGELIZACYJNE W ARGENTYŃSKIEJ PATAGONII W XVII-XIX WIEKU

SŁOWO WSTĘPNE

Pierwsze próby poznania i opisanie obszarów Patagonii przez Europejczyków miały miejsce w XVI w., począwszy od wyprawy Ferdynanda Magellana (1520)¹. Patagonię zamieszkiwało wówczas kilkanaście większych ludów autochtonicznych, w tym *Huarpes* (północy wschód od *Neuquén*), *Puelches* albo *Pehuenches* (początkowo na zachodzie dzisiejszej prowincji *Neuquén*, później zepchnięci ku granicy Chile i jeziora *Nahuel Huapí*), *Picunches* ('ludzie północy'), *Mapuches* ('ludzie ziemi'), *Huilliche* ('ludzie z południa', zamieszkiwali centralną Patagonię i na południu Chile), *Tehuelches* (w granicach dzisiejszych departamentów *Santa Cruz* i *Chubut* (z *Tehuelches* nawiązał kontakt Magellan i nazwał ich *Patagones*), *Yáganse* (na południu Ziemi Ognistej), *Onas* (na wschodzie Ziemi Ognistej).

Proces eksploracji Patagonii przez Europejczyków rozwinął się jednak dopiero w wieku XVII. Jednym z elementów ożywiających intensywne badanie tych olbrzymich obszarów było dążenie do zlokalizowania mitycznego „Miasta Cezarów” (*Ciudad de los Césares*)², ale też poznania potencjalnych zasobów gospodarczych tego regionu Ameryki Południowej. Organizowano celowe wyprawy przemierzające Patagonię ze wschodu na zachód, poszukując najbardziej korzystnych, optymalnych dróg, pokonując andyjskie przełęcze oraz zakładając osady i latyfundia. Wtedy też pojawili się pierwsi misjonarze, gotowi do podjęcia się działalności misyjnej na tych obszarach. Na szczególną uwagę zasługują misjonarze Towarzystwa Jezusowego, którzy zakładali wioski misyjne w *Nahuel Huapí* docierając tam od strony Chile. Następna wielka fala ewangeli-

¹ A. H. Vallega (red.), *Historia de la Patagonia – desde el siglo XVI hasta 1955*, Buenos Aires 2001, s. 3; D. Abad de Santillán, *Historia argentina*, Buenos Aires 1965, s. 98-104.

² Por. R.E. Latcham, *La leyenda de los Césares. Su origen i su evolución*, Santiago de Chile 1992.

zacyjna miała miejsce w XIX w., w okresie kształtowania się tożsamości narodowej Argentyny³. Pracę misyjną na rozległym obszarze Patagonii podjęli głównie salezjanie (niemal na całym obszarze), ale też w wymiarze lokalnym lazaryści, franciszkanie, pasjoniści, jak również przedstawiciele kościołów protestanckich i sekty.

W okresie kolonialnym, jak również w czasach późniejszych, misjonarze musieli uwzględniać realia polityczne i gospodarcze wyznaczone przez Koronę hiszpańską, jak również oczekiwania rządów liberalnych z Buenos Aires. Przedmiotem troski misjonarzy był status Indian z Patagonii, którzy byli traktowani bardzo przedmiotowo, a postrzegani głównie jako zagrożenie, któremu należałoby się przeciwstawić i je definitywnie rozwiązać. Takiej polityce sprzeciwiali się zdecydowanie misjonarze, stojąc po stronie Indian, aczkolwiek sami musieli odpowiedzieć sobie na pytanie dotyczące adekwatnych sposobów misjonowania. Czy chodziłoby przede wszystkim o ich „cywilizowanie”, czyli spacyfikowanie i przystosowanie Indian do życia według norm kultury zachodniej, w tym do przyjęcia wiary chrześcijańskiej? Nie ulega wątpliwości, że misjonarze w Patagonii mieli na celu ucywilizowanie i chrystianizację tamtejszych Indian, ale byli też ich obrońcami. Studiowali ich kultury, prowadzili badania nad językami poszczególnych ludów, opracowywali stosowne pomoce lingwistyczne oraz ewangelizacyjne w postaci katechizmów⁴. Historia ewangelizacji Patagonii jest stosunkowo słabo znana, ale jest warta uwagi, ponieważ stanowi ważne źródło wiedzy o metodach misyjnych.

MISJE JEZUICKIE W NAHUEL HUAPÍ

Pierwszymi misjonarzami zakonnikami, którzy podjęli próbę systematycznej pracy misyjnej w Patagonii po wschodniej stronie Andów, byli jezuici z prowincji chilijskiej⁵. Na południe Chile dotarli w roku 1595, gdzie założyli kolegium

³ J. Valdez, *La evangelización de la Patagonia. La experiencia jesuita y salesiana*, "Pensamiento Argentino" 2003, nr 5, s. 64-65.

⁴ Por. M. Malvestitti, *Lingüística misionera en Pampa y Patagonia (1860-1930)*, "Revista argentina de historiografía lingüística", 2010, vol. II, nr 2, s. 55-67; M. Malvestitti, *Dios ñi zungu. Los instrumentos de evangelización empleados en territorio mapuche (siglos XVII-XX)*, w: A. Freixa, J. G. López Guix (red.), *Actas del II Coloquio Internacional "Escrituras de la Traducción Hispánica"*, [5-7.10.2010], San Carlos de Bariloche 2010, s. 193-213.

⁵ E. Tampe, *Chile*, w: Ch.E. O'Neill, J.M. Domínguez (red.), *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*, Madrid 2001, t. I, s. 771; C. Oviedo Cavada, *Chile: La evangelización*, w: P. Borges (red.), *Historia de la Iglesia en Hispanoamérica y Filipinas*, t. II, Madrid 1992, s. 624-635; A. Santos Hernández, *Los jesuitas en América*, Madrid 1992, s. 149-173, s. 258-261; C.A. Page, *El proyecto jesuitico para la exploración y ocupación de las Costas patagónicas en el siglo XVIII*, "Temas Americanistas" 2013, nr 30, s. 23-49; A. Santos Hernández, *Las Misiones Católicas*, seria: "Historia de la Iglesia" (red. A. Fliche, V. Martin), vol. XXIX, Valencia 1978, s. 270-274; A. Santos, *El Plata: La evangelización de Argentina*, w: P. Borges (red.), *Historia de la Iglesia...*, dz. cyt., s. 698-699.

w Castro na archipelagu Chiloé. Był to bardzo ważny teren działalności misyjnej jezuitów. Wypracowali tam system *misiones circulares*, czyli misji objazdowych i wprowadzili funkcję *fiscales*, czyli osób świeckich, pochodzenia rdzennego, które wspierały pracę misjonarzy na placówkach misyjnych podczas nieobecności misjonarzy.

W *Neuquén*, czyli po wschodniej stronie Andów, jezuita pojawili się w połowie wieku XVII, poniekąd na zlecenie władz administracji kolonialnej. Gubernator z Chile, mając na uwadze ich doświadczenie misyjne i zmysł organizacyjny, zlecił im zadanie załagodzenia konfliktu pomiędzy Indianami *Puelches* i *Poyas* a konkwistadorami, którzy kilka miesięcy wcześniej napadli na Indian i uprowadzili jeńców. Do tej pracy został wyznaczony ojciec Diego Rosales. Na miejsce przeznaczenia, czyli do terenów zamieszkałych przez do Indian nad jeziorami *Huechulafquen* i *Nahuel Huapi*, dotarł w roku 1650 i nawiązał z nimi pokojowe stosunki. Uczestniczył tam w konwencji głównych kacyków z tego obszaru i zdołał, przynajmniej częściowo, zażegnać konflikt⁶.

Wprawdzie udało się nakłonić Białych do uwolnienia złapanych Indian i wyciszyć wrogie nastroje, ale zasadniczy problem nie pozostawał jeszcze przez dłuższy czas definitywnie rozwiązany. Rzecz dotyczyła bowiem ówczesnego prawa i hiszpańskiej koncepcji „wojny sprawiedliwej”, według której Hiszpanie mogli traktować pojmanych w działaniach wojennych Indian, a nie będących jeszcze chrześcijanami, jako niewolników. Zażegnanie tego konkretnego konfliktu nie oznaczało rozwiązania kwestii zasadniczej, czyli podejmowania podobnego rodzaju praktyk (motywowanych choćby ekonomicznie), zmierzających do prowadzenia wojny w celu zniewalania Indian. Dopiero interwencja Rzymu na dworze hiszpańskim doprowadziła do wydania stosownej ustawy królewskiej w roku 1674, zakazującej traktowania indiańskich jeńców wojennych jako niewolników, których można odsprzedawać⁷.

Pierwsze kontakty jezuickich misjonarzy z ludnością autochtoniczną z Patagonii, po wschodniej stronie Andów, miały zatem niejako kontekst polityczny. W roku 1655 wybuchła jednak rebelia Indian, w wyniku której wyparli oni Hiszpanów ze swoich ziem. Tym samym zapoczątkowana praca misyjna nie

⁶ W okolicy jeziora *Nahuel Huapi* – pod dowództwem kapitana Juana Fernándeza – Hiszpanie dotarli w roku 1620. Ponad pół wieku wcześniej, w roku 1552, gubernator Chile, Pedro de Valdivia polecił zorganizować wyprawę odkrywczą w celu pokonania pasma górskiego Andów i dokonania eksploracji obszarów po wschodniej stronie kordyliery. Obszary po zachodniej stronie Andów były już stosunkowo dobrze zagospodarowane przez Hiszpanów, stąd też dążenie do poznania i zagospodarowania obszarów na wschodzie, tym bardziej, że Hiszpanie z Buenos Aires nie wykazywali większego tym zainteresowania. Napotkani przez Hiszpanów Indianie zasłynęli ze swojej waleczności i odwagi, co znalazło odzwierciedlenie w nazwie jeziora *Nahuel Huapi* („jezioro tygrysów”). Hiszpanie udający się na te tereny musieli się liczyć z determinacją Indian w obronie swoich terytoriów i niezależności. A.H. Valleja (red.), *Historia de la Patagonia...*, dz. cyt., s. 17-19.

⁷ E. Tampe, *Chile*, w: *Diccionario histórico...*, dz. cyt., s. 772.

mogła się rozwijać, tym bardziej, że dopiero co założona stacja misyjna została całkowicie zniszczona. Nawróceni Indianie rozpięchli się, utracili kontakt z misjonarzami i powrócili do swoich wcześniejszych wierzeń oraz praktyk religijnych. Zastosowana przez ojców Diego Rosales i Bernardo Havestadt (ów drugi to autor diariusza z okresu pracy pośród Indian *Pehuenches*) metoda pracy w oparciu o stałą wioskę misyjną, a zarazem wychodzących z niej misji objazdowych, przyniosła częściowe rezultaty.

Dopiero po 20 latach od nawiązania pierwszych kontaktów jezuitów z Indianami znad jeziora *Nahuel Huapí*, w roku 1670, ojciec Nicolás Mascardi zdołał założyć nową wioskę misyjną *Nuestra Señora del Populo*, nazwaną później *Nuestra Señora de los Poyas*, a jeszcze później *Nuestra Señora de los Poyas del Nahuel Huapí*. Ta misja była obsługiwana przez ojca Nicolásá Mascardi, ale rozwijała się z wielkimi trudnościami⁸. Poważnym utrudnieniem była tylko okresowa obecność misjonarza pośród nawracanych Indian, ponieważ obsługiwał tę misję, docierając tam z Castro. Przeszkodą była też głęboko zakorzeniona niechęć Indian do Białych i ich kultury. Tym nie mniej Nicolás Mascardi opracował na potrzeby pracy misyjnej gramatykę języka *poyas* oraz katechizm i pomoc do spowiadania w tymże języku. Wspierany przez rdzennych *Poyasów*, odbył też kilka dłuższych i krótszych wypraw w poszukiwaniu mitycznego „Miasta Cezarów”. Dotarł nawet do cieśniny Magellana. Podejmowane wyprawy pozwalały mu na lepsze zapoznanie się z bezkresnymi obszarami Patagonii oraz zorientowanie się, co do ilości Indian zamieszkujących te tereny. Po trzech latach pracy, w roku 1673 ojciec Nicolas Mascardi, przedsięwziawszy kolejną wyprawę, stracił życie z rąk Indian wrogo nastawionych wobec Białych. Jednakże na krótko przed tragiczną śmiercią zredagował list do władz hiszpańskich w Chile, zapewniając o niewinności i przychylności Indian z *Nahuel Huapí*. Chodziło bowiem o to, aby Hiszpanie nie organizowali ekspedycji karnej w celu ukarania Indian. Z powodu braku misjonarza wioska misyjna *Nuestra Señora de los Poyas* została jednak zamknięta w roku 1674. Po kilkunastu latach, w roku 1689 jezuici podjęli starania reaktywowania pracy misyjnej na tych terenach. Misja została więc otwarta na nowo, jednakże w obliczu licznych trudności została po czterech latach znowu zamknięta.

Nowy zwrot nastąpił w pierwszych latach XVIII w., kiedy to delegacja Indian *Poyas* udała się do Castro z prośbą, ażeby jezuici na nowo podjęli się pracy misyjnej na ich terenie. W roku 1703 udało się tam dwóch misjonarzy i założono nową wioskę misyjną *Nuestra Señora del Rosario* na północnym brzegu jeziora *Nahuel Huapí*. Pracę podjęli ojcowie Felipe de la Laguna (oryginalne nazwisko: Felipe van der Meeren) i Juan José Guillemo. Byli oni zaskoczeni faktem, że po 30 latach nieobecności misjonarzy tak wielu Indian nadal sprawnie posługiwało się chrześcijańskimi modlitwami i znało prawdy katechetyczne. Zbudowano

⁸ D. Abad de Santillán, *Historia argentina...*, dz. cyt., s. 188.

kaplicę, dom dla misjonarzy i dla Indian. Przywrócono systematyczną katechizację Indian oraz praktyki liturgiczne. Założono też szkołę dla dzieci oraz warsztaty i gospodarstwo rolne. Gospodarstwo miało zapewnić dostateczną ilość pożywienia dla mieszkańców wioski, ale stwarzało też możliwości edukacji Indian i przyzwyczajalo ich do nowego stylu życia i pracy.

Praca misyjna zataczała coraz szersze kręgi, ale brakowało rąk do pracy w tym bardzo trudnym, wymagającym i niebezpiecznym środowisku. Dlatego ojciec Felipe de la Laguna udał się do Castro w poszukiwaniu nowych misjonarzy. Po powrocie do *Nahuel Huapí*, zakonnikowi, odwiedzającemu kacyka *Tedihuén*, podano zatruty napój chicha, w wyniku czego umarł trzy dni później (w roku 1707). Jego śmierć wskazuje na fakt, że misjonarze nie cieszyli się ze strony Indian bezwzględnym szacunkiem, ale nierzadko byli postrzegani jako zagrożenie, któremu należy się przeciwstawić. Misją *Nahuel Huapí* zaopiekował się ojciec Juan José Guillemo, który w poszukiwaniu nowych możliwości rozciągnięcia działalności misyjnej na inne obszary oraz wytyczenia nowych szlaków komunikacyjnych penetrował Andy i odkrył przełęcz *Vuriloche (Bariloche)*. Fakt ten został nieprzychylnie i podejrzliwie odebrany przez Indian, którzy postanowili zabić misjonarza. Zginął on z rąk Indian w roku 1716, po wypiciu zatrutego napoju. Indianie spalili też wioskę i odeszli na inne miejsce. Rok później (1717) zginął kolejny jezuita, ojciec Francisco Elguea, przeszyty strzałami. Po tym tragicznym wydarzeniu misja *Nahuel Huapí* została zamknięta. Główną przyczyną takiej wówczas decyzji była wojowniczość tamtejszych Indian, brak ich gotowości do współpracy z misjonarzami oraz braki w personelu misyjnym prowincji chilijskiej.

W tym samym czasie bowiem, po stronie zachodniej Andów, jezuita pracowali w 18 misjach. Pięć wiosek funkcjonowało już w miarę samodzielnie w ramach jezuickiego projektu wiosek misyjnych (redukcji). Pozostałe misje były podejmowane pośród różnorodnych grup indiańskich na archipelagu *Chiloé*. Niestety, wiele wysiłków jezuickich misjonarzy zostało również po tej stronie Andów unicestwionych podczas rebelii indiańskiej w roku 1723. Wioski misyjne zostały zniszczone i opuszczone⁹.

Po niemal pięciu dekadach, w roku 1766 jezuita raz jeszcze podjęli próbę reaktywowania pracy misyjnej w *Nahuel Huapí*. Do dzieła tego został wyznaczony ojciec Segismundo Guell. Nie zdołał on dotrzeć na miejsce z powodu zbyt wysokiego poziomu wody w *Rio Blanco*. Kolejna próba nie mogła już być podjęta, ponieważ rok później jezuita zostali usunięci z Ameryki Łacińskiej.

W gronie przełożonych Towarzystwa Jezusowego rozważano możliwość powierzenia patagońskiej misji *Nahuel Huapí* jezuitom z prowincji paragwajskiej. Wydawało się bowiem, że dostęp do obszarów zamieszkałych przez Indian *Poyas*, *Puelches* i *Pehuenches* był lepszy od strony północno-wschodniej,

⁹ A. Santos Hernández, *Las Misiones Catolicas...*, dz. cyt., s. 272-273.

niż zachodniej. Do takiego podziału jednak nie doszło. Jedną z przeszkód była zbyt wielka odległość od Buenos Aires i trudności komunikacyjne od strony zachodniej.

Pomimo bardzo wielu obiektywnych i subiektywnych trudności i przeszkód, jezuiccy misjonarze stosowali w Patagonii sprawdzone już na innych obszarach metody i środki misyjne. Wychodzi z założenia, że Indian należy powoli, ale systematycznie cywilizować i chrystianizować. W tym celu w wioskach misyjnych funkcjonowały szkoły i warsztaty, gdzie Indianie zdobywali wiedzę z zakresu wykształcenia podstawowego oraz zawodowego. Edukacja i formacja odnosiła się oczywiście również do wymiaru religijnego. Regularna katecheza, solenna liturgia, praca misjonarzy i aktywne uczestnictwo samych Indian miały na celu uczynienie z nich zaangażowanych chrześcijan. Wielką rolę przypisywano również architekturze oraz sztuce, aczkolwiek trudno to dokładniej stwierdzić, ponieważ brak jakichkolwiek wyrazistych pozostałości po wioskach misyjnych na obszarze *Nahuel Huapi*¹⁰. Podsumowując historię tego obszaru z XVII i XVIII w., nasuwa się wniosek, że brak wystarczającej liczby misjonarzy, a zarazem nieprzychylność i wrogość tamtejszych Indian doprowadziły do tego, że jezuickie redukcje *Nahuel Huapi* nie miały szans, aby się tak rozwinąć i przynieść takie rezultaty, jak misje jezuickie w redukcjach pośród Indian *Guaraní* albo *Chiquitos* i *Moxos*.

W tym kontekście należy wspomnieć również o franciszkańskich wysiłkach misyjnych w XVIII wieku w północnej Patagonii¹¹. W latach 1758-1759 franciszkanie prowadzili na obszarze *Neuquén* pośród Indian *Pehuenches* misję *Santa Maria del Pilar Rainleuvú*. Misja ta została założona w oparciu o kolegium *Propaganda Fide* z *Chillán* (w Chile, założonego w roku 1734), więc podobnie jak misja jezuicka w *Nahuel Huapi* w oparciu o kolegium w Castro (*Chiloé*). Misjonarze mieli utrudniony dostęp do tej misji, ponieważ pokonanie przełęczu andyjskich było możliwe tylko w okresie letnim. Na miejscu wybudowano kaplicę, która miała stanowić załączek przyszłej misji. Misja ta została całkowicie zniszczona podczas rebelii indiańskiej w roku 1769. Ojcowie franciszkanie jednak, w odróżnieniu od praktyki jezuitów, nie dążyli do tego, aby utworzona wioska misyjna była zamieszkała na stałe przez Indian *Pehuenches*, ale akcentowali konieczność rozwijania tzw. misji objazdowych. Franciszkanie mieli bowiem nieco inne spojrzenie na Indian oraz na dynamikę pracy misyjnej. Wyraźna różnica pomiędzy franciszkanami i jezuitami dotyczyła głównie dopuszczania Indian do życia sakramentalnego. Jezuici wychodzili z założenia, że Indian należy w miarę szybko wprowadzić w życie sakramentalne (np. dopuścić do sakramentu eucharystii), aby na tym fundamencie mogli wzrastać w wie-

¹⁰ W latach 1791-1793 Francisco Menéndez OFM, z Chile, poszukiwał pozostałości jezuickiej misji *Nahuel Huapi*, które zlokalizował dopiero za trzecim razem.

¹¹ M.A. Nicoletti, *Jesuitas y franciscanos en las Misiones de la Norpatagonia. Coincidencias y controversias en su discurso teológico*, "Anuario de Historia de la Iglesia" 2002, nr 11, s. 215-237.

rze chrześcijańskiej. W jezuickich kościołach redukcyjnych, tam gdzie na stałe przebywał kapłan, stosunkowo szybko zatem dopuszczano i uwydatniano stałą obecność Najświętszego Sakramentu. Natomiast franciszkanie byli w tym zakresie bardziej powściągliwi. Podkreślali konieczność starannego, rozłożonego w czasie nauczania doktryny, aby dopiero po dłuższym okresie wprowadzania w wiarę chrześcijańską dopuścić Indian do pełnego życia sakramentalnego.

MISJE JEZUICKIE NA OBSZARACH *LA PAMPA* I *BUENOS AIRES*

Pierwsze, raczej nieudane próby zagospodarowania, a zarazem podjęcia pracy misyjnej na północnych terenach departamentów Buenos Aires i *La Pampa*, podjęto już pod koniec XVI w. Zasadniczy przełom nastąpił jednak dopiero w XVIII w., kiedy zadanie to powierzono jezuitom. W roku 1739 Indianie *Puelches* i *Tehuelches* zwrócili się bowiem do władz w Buenos Aires o przysłanie misjonarzy, aby podjęli się ich edukacji, tak w zakresie religijnym, jaki i na poziomie życia cywilnego. Do pracy tej zostali wyznaczeni ojcowie Manuel Querini i Matías Ströbel. Tak więc, w przeciwieństwie do XVII w., kiedy to działalność misyjna jezuitów w Patagonii (w *Nahuel Huapí*, jak zostało powiedziane wyżej mówiliśmy o tym powyżej) była podejmowana z Chile, tak w XVIII wieku misje jezuickie na tym obszarze były podejmowane z Buenos Aires¹².

Jezuicy misjonarze, mający już wtedy ponad 130. letnie doświadczenie pracy misyjnej w oparciu o system wiosek misyjnych (redukcji) nad rzekami *Parany*, *Paraguay* i *Uruguay*, podjęli się tego zadania, aczkolwiek postawili gubernatorowi z Buenos Aires pięć warunków¹³: (1) Indianie nie będą podporządkowani *encomenderos* (właścicielom ziemskim); (2) zakładane wioski misyjne będą sytuowane co najmniej 40 *leguas* od miasta Buenos Aires, tak aby do minimum ograniczyć kontakty z Białymi; (3) w przypadku ataku ze strony innych, tj. wrogo nastawionych grup indiańskich, mieszkańcy wiosek misyjnych otrzymają broń, aby się bronić, zaś gubernator z Buenos Aires zapewni im wsparcie; (4) w przypadku uczestnictwa Indian z wiosek misyjnych w ekspedycji wojskowej, zorganizowanej przez Hiszpanów, będą oni podlegli misjonarzowi; (5) gubernator nakaze Indianom posłuszeństwo i zapewni misjonarzom pomoc, tak aby mogli realizować swój projekt misyjny, mający na celu dobro duchowe i ziemskie Indian. Oprócz tego, ojcowie jezuici zażądali wsparcia finansowego w wysokości 200 *pesos* rocznie dla każdego misjonarza. Dopiero po uzyskaniu zapewnienia o stosownym wsparciu ze strony administracji kolonialnej, zakonnicy-misjonarze udali się na obszar Patagonii.

Pierwsze próby zakładania wiosek misyjnych na tych terenach, o czym mówimy mając na myśli wymieniony okres, zostały podjęte w latach 40. XVIII w.

¹² A. Santos, *El Plata: La evangelización de Argentina...*, dz. cyt., s. 696-698.

¹³ Tamże, s. 697.

Ojciec José Quiroga założył w roku 1740 pierwszą misję *Nuestra Señora de la Concepción* na prawym brzegu rzeki *Salado* (20 km od jej ujścia do morza)¹⁴. Rzeka ta była wówczas uważana za południową granicę Buenos Aires, zaś obszary rozciągające się w kierunku południowym postrzegano jako mało poznane i dzikie, zamieszkałe przez „barbarzyńskich” (jak sądzono) Indian¹⁵. Miejsce założenia wioski misyjnej zostało wybrane bardzo starannie. Był to obszar bardzo malowniczy, z licznymi strumieniami, co umożliwiało bezproblemowy dostęp do wody pitnej. Pomiędzy wioską misyjną a położonym na wschodzie morzem rozciągały się zielone pastwiska, które można było wykorzystać do wypasu bydła. Sama wioska misyjna została założona na wzór redukcji paragwajskich. W jej powstawaniu pomagali sprowadzeni do tego zadania Indianie *Guarani* z północy, doświadczeni fachowcy w różnorodnych pracach budowlanych (w tym okresie powstawały murowane redukcje *Santísima Trinidad*, *Jesús*, *San Cosme y Damian* na terenie dzisiejszego Paragwaju).

Na te obszary został skierowany również ojciec Tomás Falkner. Jego zamiarem było założenie nowej misji, położonej jeszcze bardziej na południe od tych wskazanych powyżej. W roku 1744 wyruszył w towarzystwie sześciu Indian w góry *Tandil*, w celu wyszukania miejsca pod nową redukcję. Jednakże z powodu wybuchu rebelii indiańskiej oraz rozproszenia się Indian z obawy przed Hiszpanami, plany założenia nowej wioski misyjnej zostały zawieszono. Dwa lata później z Buenos Aires na obszary *Tandil* w okolicy jeziora *Cabrillos* (obecnie *Laguna de Los Padres*) wyruszył ojciec Tomás Falkner w towarzystwie ojca José Cardiel. W roku 1746 założyli misję *Nuestra Señora del Pilar del Volcán* dla Indian *Serranos*, kładąc także główne fundamenty pod misję jezuicką w *Sierra de los Padres* w okolicach *Mar del Plata*. W roku 1748 ojciec José Cardiel zorganizował wyprawę w głąb Patagonii w celu założenia nowej wioski misyjnej, ale nie przyniosła ona oczekiwanego rezultatu. W roku 1750 ojciec Matías Ströbel założył, niedaleko pierwszej redukcji, wioskę misyjną *Señora de los Desamparados*.

Jezuicy misjonarze, również z przyczyny charakteru swojej pracy, pełnili też rolę obrońców Indian przed niesprawiedliwym traktowaniem ze strony Białych. Przykładem perturbacji, jakie się z tym wiązały, są problemy ojca Matías Ströbela, który wziął w obronę Indian żyjących w wiosce *Pilar*, kiedy to, po złupieniu przez innych Indian karawany zmierzającej z Mendoza do Buenos Aires, hiszpańscy zarządcy miasta postanowili dla przykładu ukarać Indian „miejskowych”, koncentrując swoją uwagę na mieszkańcach wioski misyjnej. W wyniku wzajemnych oskarżeń sytuacja się zaogniła, zaś misjonarzowi grożono śmiercią,

¹⁴ A.H. Vallega (red.), *Historia de la Patagonia...*, dz. cyt., s. 20-21; D. Abad de Santillán, *Historia argentina...*, dz. cyt., s. 187-188; C. Bruno, *Historia de la Iglesia en la Argentina*, vol. III, Buenos Aires 1968, s. 56-83.

¹⁵ G. Furlong, *Tomás Falkner y su Acerca de los Patagones*, Buenos Aires, 1954, s. 100.

obwiniając go o zdradę na rzecz Białych. W roku 1751 (w czasie, kiedy Hiszpanie byli uwikłani w tzw. wojnę guarańską, na północ od Buenos Aires) wybuchła rewolta Indian pod przewodnictwem wojowniczego kacyka Bravo, zaś Indianie podeszli pod miasto Buenos Aires. W wyniku powstałych napięć i działań militarnych, funkcjonowanie tamtejszych misji jezuickich zostało znacznie utrudnione i ograniczone. Zarządcy Buenos Aires zastanawiali się, co należałoby uczynić z mieszkańcami wioski misyjnej *Nuestra Señora de la Concepción*, których postrzegali jako potencjalne zagrożenie. Odrzucając propozycję jej ponownej lokalizacji, wysłano tam wojsko w celu zaprowadzenia porządku. Zachowanie Białych względem Indian było bezwzględne. Tamtejszy kacyk, José Yahati, został zabity na terenie kościoła, ponieważ Indianie schronili się w murach świątyni. W odwecie, podekscytowani Indianie zwrócili się przeciwko misjonarzom, których ocenili jako współwinnych tego, co ich spotkało. 13 stycznia 1753 roku zaatakowali i zniszczyli wioskę misyjną *Nuestra Señora de la Concepción*. Był to ostatni dzień funkcjonowania ostatniej redukcji jezuickiej na tych obszarach.

W kontekście pracy jezuickich misjonarzy na tym obszarze należałoby wspomnieć, że w latach 1746-1750 ojcowie Tomás Falkner i José Cardiel przebyli niemal całą południową część prowincji Buenos Aires, tj. od przylądka *San Antonio*, aż po przylądek *Corrientes*, i od tego punktu aż do rzek *Colorado* i *Negro*. Owocem podróży badawczej jest pozycja książkowa *A description of Patagonia and the Adjoining Parts of South America* autorstwa ojca Tomasa Falknera, która ukazała się w Londynie, w roku 1774¹⁶. Dzieło to zostało przetłumaczone również na język niemiecki (1775), francuski (1785) i hiszpański (1836)¹⁷. W tytule jest wprawdzie mowa o Patagonii, ale opisy dotyczą wyłącznie prowincji *Buenos Aires*. Samo dzieło zawiera, między innymi, bogatą narrację zwróconą ku światu naturalnemu. Są to więc opisy geograficzne i przyrodnicze (fauny i flory), ale też dotyczące zamieszkujących te tereny Indian, ich wierzeń, zwyczajów i codziennych praktyk.

MISJE SALEZJAŃSKIE NA PRZEŁOMIE XIX. I XX W.

Salezjanie przybyli do Buenos Aires w roku 1875 i trzy lata później do Patagonii. Ich zaangażowanie w pracę misyjną na tym obszarze można podzielić na kilka etapów¹⁸. Pierwszy okres (1878-1889) charakteryzował się wysiłkami stworzenia odpowiednich struktur administracji kościelnej na tych obszarach oraz dążeniem do poznania i eksploracji obszarów zamieszkałych przez Indian,

¹⁶ Por. T. Falkner, *Descripción de la Patagonia y de las partes contiguas de la América del Sur*, Buenos Aires, 1974 (175 stron).

¹⁷ M.M. Marzal, *La utopia posible. Indios y Jesuitas en la América Colonial (1549-1767)*, t. I, Lima 1992, s. 456-475.

¹⁸ J. Valdez, *La evangelización de la Patagonia...*, dz. cyt., s. 68-71.

ale w oparciu o istniejące już ośrodki urbanizacyjne. Misjonarze mieli za zadanie poznawanie, studiowanie i opisywanie warunków geograficznych, przyrodniczych i klimatycznych oraz uwarunkowań odnośnie sytuacji demograficznej. Powyższe cele były możliwe do osiągnięcia, ponieważ obecność salezjańskich misjonarzy w Patagonii zbiegła się w czasie z polityką podbojów tychże obszarów przez rząd argentyński. Misjonarze byli potrzebni, aby pacyfikować grupy indiańskie po zakończonej batalii wojskowej oraz realizować program niesienia cywilizacji oraz religii chrześcijańskiej, barbarzyńskim społecznościom indiańskim, ponieważ tak były one wówczas postrzegane i określane. W drugim okresie (1889-1913), dążono do zakładania centrów misyjnych z rozbudowanym systemem edukacyjnym, z opieką zdrowotną, gospodarstwami rolnymi i hodowlą, budową kościołów i ośrodków kultury religijnej.

W roku 1880 salezjanie przejęli, za pozwoleniem władz kościelnych z Buenos Aires, misję *Carmen de Patagones*. Historia tej osady sięga korzeniami roku 1779, kiedy to 232 uczestników ekspedycji udało się do Patagonii w poszukiwaniu miejsca pod założenie nowej osady. Po wyborze miejsca z dostępem do czystej wody, po rozpoznaniu terenu oraz nawiązaniu kontaktów z Indianami założono osadę *Nuestra Señora del Carmen*, zwaną później jako *Carmen de Patagones*. Kilka miesięcy po jej założeniu, wezbrane wody *Rio Negro* zniszczyły pierwszą osadę, którą pospiesznie przeniesiono na lewy, wyższy brzeg rzeki. Osada ta miała swój kościół, szpital, sklep i stosunkowo liczne domostwa osadników oraz gospodarstwa rolne.

Ówczesna misja *Carmen de Patagones* obejmowała swym zasięgiem olbrzymi obszar, aż po Ziemię Ognistą. Indianie z kilkunastu grup zamieszkali w wioskach: *Conesa*, *San Javier*, *Choele Choel*, *Fiscomenocó*, *Valcheta*, *Fortín Villegas*, *Bahía Blanca*. Aby sprostać pracy misyjnej na tak wielkim obszarze, salezjanie odwołali się do jezuickiej metody *misión circular* albo *misiones volantes*. Propagował ją wikariusz apostolski Juan Carlos Cagliero, który przybył do Patagonii w roku 1885. Polegała ona na przemieszczaniu się misjonarzy po wyznaczonym obszarze i regularnym odwiedzaniu poszczególnych miejsc zamieszkałych przez Indian, w oparciu o stałą bazę wypadową, np. w *Viedma* albo *Carmen de Patagones*¹⁹. Stamtąd udawano się na przykład w rejony *Rio Negro* (*Conesa*, *Pringles*, *Choele Choel*), rzeki *Colorado* czy też *Pampy Centralnej* (*General Acha*, *Santa Rosa*, *Victorica*). Strategia ta była przewidziana na potrzeby pracy w Patagonii, gdzie nieliczni misjonarze musieli poruszać się po olbrzymim terytorium.

Jedynie na Ziemi Ognistej salezjanie przyjęli odmienną metodę pracy ewangelizacyjnej w oparciu o tworzenie stałych stacji misyjnych (redukcji) i utrzy-

¹⁹ M.A. Nicoletti, "Hijos de Dios y miembros de la Santa Madre Iglesia": adoctrinar y bautizar en la Patagonia de fines del siglo XIX y principios del XX, "Revista Cultura y Religión" 2010, vol. IV, nr 2, s. 121-131.

mywali wioski misyjne ze stałą obsadą misyjną²⁰. Ziemią Ognistą salezjanie zainteresowali się w roku 1886, kiedy ojciec José Fagnano udał się tam jako kapelan ekspedycji. Zakonnik ów nie tylko nawiązał kontakt z Indianami *Onas*, ale osiadł na wyspie *Dawson*. Jego zamiarem i zadaniem było przekonanie Indian, aby zamieszkali w wiosce misyjnej. W tym celu przemierzał wyspy i wodne kanały w poszukiwaniu Indian, poznając ich życie, a do pewnego stopnia również samego w nim uczestnicząc. Salezjańscy misjonarze uważali, że pracując w oparciu o wioski misyjne będą mieli większy wpływ na proces stopniowej transformacji tamtejszych społeczeństw indiańskich i kształtowania nowych postaw i wzorców kulturowych na poziomie rodziny, jak i całej społeczności, w wymiarze życia religijnego i gospodarczego. Plan ten zakładał wyszukanie najbardziej adekwatnych miejsc pod zakładanie wiosek, których głównym punktem odniesienia był kościół i szkoła, jako centrum edukacyjno-formacyjne dla dzieci i młodzieży.

W wyniku poczynionych starań w Rzymie przez ks. Jana Bosko, w roku 1883 powstał wikariat apostolski (*Vicariato Apostólico de la Patagonia Septentrional y Central*), który obejmował *Neuquén, Río Negro y Chubut*, i powstała prefektura apostolska, która obejmowała dzisiejsze obszary Santa Cruz, Ziemię Ognistą, Malwiny i inne wyspy na południowym Atlantyku. Nieco wcześniej, ks. Jan Bosko relacjonował: *Moi synowie odkryli, rzec można, Patagonię i Ziemię Ognistą. Ochrzczono już 15 tys. pogan. Wszędzie spotykamy się z sympatią, a rząd Argentyński nas popiera skutecznie. Wkrótce na tych ziemiach rozległych, jak Europa, ujrzymy Wikariat Apostolski*²¹.

Ustanowienie tychże jednostek kościelnych było bardzo pożądane. Miało na celu uporządkowanie i zdynamizowanie pracy misyjnej na tamtych terenach. Biskupami zarządzającymi zostali mianowani salezjanie. Początkowo rząd w Buenos Aires nie uznał utworzonego przez Rzym wikariatu i salezjanie musieli wykazać się wielkimi zdolnościami dyplomatycznymi względem biskupa w Buenos Aires, jak również rządu argentyńskiego, aby móc bez przeszkód kontynuować podjętą działalność misyjną w Patagonii²². Nikt zresztą nie negował dotychczasowych, kilkuletnich już zasług salezjanów na polu misyjnym pośród Indian z Patagonii, ale forma ustanowienia nowych struktur kościelnych przez rzymskie władze kościelne w Patagonii uraziła, niestety, dumę Argentyńczyków z Buenos Aires.

Zasługi salezjanów na polu misyjnym w Patagonii były bowiem oceniane bardzo wysoko. Miało to związek z faktem natury politycznej, że ich przyby-

²⁰ M.A. Nicoletti, *La organización del espacio patagónico: La Iglesia y los planes de evangelización en la Patagonia desde fines del siglo XIX hasta mediados del siglo XX*, "Quinto Sol" 1999, nr 3, s. 34.

²¹ E. Ceria, *Memoriebiografische di Don Giovanni Bosco*, t. XVII (1884-1885), Pogrzebień 1965, s. 55.

²² M. Nicoletti, *La Patagonia como territorio en disputa: tensiones entre el Estado, la Iglesia y la Congregación salesiana por el espacio misionero*, "Revista Cultura y Religión" 2012, vol. VI, nr 1, s. 183-203.

cie do Patagonii zbiegło się w czasie z podjętą przez rząd argentyński wielką wojskową kampanią (*Campaña del desierto*). Miała ona miejsce w latach 1878-1881, a kierował tą misją generał Julio Argentino Roca. Jej celem było przyłączenie i podporządkowanie rządowi argentyńskiemu obszarów Patagonii po wschodniej stronie Andów, zanim uczynią to Chilijczycy, a tym samym rozszerzenie terytoriów Argentyny i wzmocnienie narodowej tożsamości nowego państwa²³. Już w roku 1881 żołnierze argentyńscy, posuwając się w górę *Rio Negro*, dotarli do rzeki *Limay*, zaś inni doszli do jeziora *Nahuel Huapi*. W kolejnych miesiącach wojsko dotarło do innych strategicznych punktów na rozległym obszarze Patagonii. Tak opisuje to kronikarz salezjański: *Projekt wyprawy wojennej został zatwierdzony przez parlament, 4 października 1878 r. Oddział wojskowy złożony z 4.500 żołnierzy, wymaszerował 16 kwietnia 1879 r., podzielony na kilka grup operacyjnych. Prowadził sam minister wojny, generał Rocce. Trzy dywizje wtargnęły równocześnie do Pampa. Jedna przekroczyła granicę zachodnią, druga liczniejsza zaatakowała Patagonię, gdzie obozowało pięciu walecznych kacyków. Rząd postanowił na razie za cel podbój obszarów leżących między rzeką Rio Negro a Kordylierami, to jest całego Pampa i część Patagonii Północnej. Tym niemniej pośrednio opanowano całą Patagonię, gdyż przy lada sposobności, za jednym uderzeniem można było zdobyć resztę terenu. Liczono, że dzicy skoncentrują się na południu, mając oparcie o Patagończyków, a tymczasem rozpiezchli się oni wzdłuż Kordylierów aż do Chile, względnie poddali się, z zamiarem osiedlenia się wśród białych. Wielu umarło nie stawiając nawet zbrojnego oporu pochodowi wojsk. Kampania trwała od kwietnia 1879 r. Wyprawa do Rio Negro zakończyła się również całkowitym podbojem plemion indiańskich, w kwietniu 1881 r.*²⁴

Patagonia była bowiem wtedy postrzegana jako olbrzymie, niezagospodarowane pustkowia, poza granicami ówczesnej cywilizacji. Znamienna jest relacja, przekazana przez biografów ks. Jan Bosko, opisująca reakcję założyciela salezjanów na list bp. Juana Carlosa Cagliero, który pisał, że wkrótce zamierza dotrzeć do środkowej Patagonii, gdzie – jak się dowiedział – żyje znaczna liczba dzikusów. Ksiądz Bosko słuchał ze łzami w oczach. Kilka lat temu nawet w Rzymie uśmiechano się na wniosek otwarcia misji w Patagonii, gdyż rzeczywiście spisy ludności podawały te okolice za bezludne. „Ksiądz Bosko chce iść nawracać trawę?” – powiadano²⁵.

Powszechnie uważano, że jest to ziemia niezamieszkała, gdzie żyją jedynie okrutni, bezduszni i prostacy Indianie, którzy swoją drogą stanowią poważ-

²³ A.H. Vallega (red.), *Historia de la Patagonia...*, dz. cyt., s. 41-50.

²⁴ E. Ceria, *Memoriebiografische di Don Giovanni Bosco*, t. XIV (1879-1880), Pogrzebień 1964, s. 170.

²⁵ E. Ceria, *Pamiętniki z życia św. Jana Bosko*, t. XVIII (1886-1888), Turyn 1936, s. 123.

ne zagrożenie dla Białych²⁶. Stąd też innym celem tejże kampanii wojskowej było podporządkowanie i pacyfikacja tamtejszych grup indiańskich. Po wyznaczeniu nowych granic, salezjańscy misjonarze mieli się zająć wprowadzeniem w życie stosownych programów edukacyjnych, formacyjnych, mających ucywilizować tamtejszych, prymitywnych i barbarzyńskich Indian, jak ich wówczas powszechnie określano.

Rządzący z Buenos Aires zdawali sobie sprawę z tego, że przeprowadzona krwawa kampania wojskowa przeciwko Indianom nie osiągnęłaby zamierzonego celu, gdyby nie była kontynuowana na płaszczyźnie dalszej systematycznej edukacji i formacji Indian. Do tego zadania najbardziej nadawali się chrześcijańscy misjonarze, a podjęli się go salezjanie. Plany rządu argentyńskiego przewidywały bowiem całkowite podporządkowanie sobie Indian, co oznaczało przejęcie terenów dotychczas przez nich zamieszkałych, wyznaczenie nowych podziałów oraz założenie nowych osad i miast, a tym samym centrów administracji oraz edukacji.

Salezjanie towarzyszyli żołnierzom, ale nieraz musieli czekać na decyzje rządu, który zastrzegł sobie monopol na realizację planów osiedlania Indian w wyznaczonych wioskach, w których mieliby rozpocząć pracę misjonarze. Na przykład Indianie zamieszkujący środkową część Patagonii decyzją rządu zostali przydzieleni i zobowiązani do zamieszkania w trzech regionach: między *Río Gallegos* i *Santa Cruz*, nad *Río Chico* oraz na obszarze *Río Deseado*. Nie ulega wątpliwości, że *Campaña del desierto* okazała się dla dzieła misyjnego salezjanów niezwykle istotna, ponieważ otworzyła przed nimi olbrzymie możliwości pracy w Patagonii, ale zarazem do pewnego stopnia narzuciła im określony styl i metody pracy.

Nie można bowiem przymykać oczu na fakt, że podczas *Campaña del desierto* dochodziło też do eksterminacji ludności autochtonicznej, która odważyła się stawić opór wojskom argentyńskim. Indianie wymierali również z powodu epidemii (w tym czarnej ospy), niedożywienia oraz nieludzkiego traktowania ze strony Argentyńczyków²⁷. Taki stan rzeczy uważano za „normalny i dopuszczalny” w kontekście rozpoznania potrzeb kolonizatorów, jak i kryteriów, jakich wówczas używano w odniesieniu do Indian; ich dzikości, zdziczenia, barbarzyństwa, bezwzględności, zaciekłości itd. Uważano, że Indian należy ujarzmić dla dobra Argentyny i... dla ich własnego dobra. Obecność zakonników i praca misyjna salezjanów miały zatem pomóc w bardziej łagodnym spacyfikowaniu Indian, aby zechcieli włączyć się w społeczeństwo argentyńskie. Sami salezjanie tak opisują te zmagania: *W misjach patagońskich czyniono rzeczywiście wielkie postępy. Ich przełożony, ksiądz Józef Fagnano, człowiek przedsiębiorczy i niezłomnej*

²⁶ A. Castellan, *Nacimiento historiográfico del término Desierto*, Congreso Nacional de Historia sobre la Conquista del Desierto, tomo IV, Buenos Aires 1980, s. 293.

²⁷ A. H. Vallega (red.), *Historia de la Patagonia...*, dz. cyt., s. 46; C. Bruno, *Los Salesianos y las Hijos de María Auxiliadora en la Argentina*, vol. I (1875-1894), Buenos Aires 1981.

woli, kosztem wszelkiej ofiary pchał naprzód dzieło ewangelizacji Indian. Było ono bardzo trudnym do /osiągnięcia/ przeprowadzenia, gdyż biali byli znienawidzeni i na ich widok tubylcy albo uciekali, albo grozili swym orężem. [...]. Ksiądz Fagnano stanął na czele wyprawy i konno przejeżdżał wzdłuż i wszerz te bezbrzeżne równiny, by wysledzić Indian więcej pokojowo usposobionych, a przestraszonych uspokoić, stać się dla nich obrońcą, pouczać ich i ochrzcić²⁸.

Warto na tym miejscu przytoczyć jeszcze jeden sugestywny opis zaangażowania się salezjańskich misjonarzy: *Mieszkańcy pobliskich kolonii byli narażeni na napady dzikich, którzy rabowali bogate trzody kolonistów argentyńskich, by je odsprzedać z powodzeniem w Chile, nie wspominając już o napadach połączonych z rabunkiem i mordem na małe osady [...]. Nie mniej obecność Indian wstrzymywała kolonizację wielkich obszarów, do których stopniowo docierała cywilizacja. W tym dziele cywilizacyjnym odegrali wybitną rolę salezjanie, którzy po przejściach oddziałów zwycięskich osiedlali się w odpowiednich miejscach, skąd następnie organizowali opiekę religijną nad Indianami, nawiązując stopniowo coraz bliższe kontakty z pozostałymi szczepami. [...] Przeszkodą do ich ucywilizowania i przejścia do spokojnego życia, jako osadników i poddanych argentyńskich były pamięć o doznanych krzywdach od białych i obawa utracenia własnej niezależności. Jako władcy absolutni swych tajemniczych pustyń nie chcieli też odstąpić od swych religijnych tradycji. Po zakończonej wojnie salezjanie starli się zadbać o uwięzionych Indian, żyjących w skrajnej nędzy: Zadaniem misjonarzy była odtąd katechizacja Indian, wykupywanie niewolników i zespolenie więzami wzajemnej miłości chrześcijańskiej synów pustyni z cywilizowanymi mieszkańcami w jednym wspólnym państwie²⁹.*

Zanim jeszcze salezjanie rozpoczęli pracę misyjną w Patagonii, w dokumentach kościelnych z Buenos Aires używany był dwumian: „ewangelizować – cywilizować”. Salezjanie rozwinęli swoją działalność misyjną w oparciu o zasadę: „cywilizować poprzez głoszenie Ewangelii”³⁰. Ten aspekt pracy misyjnej był poruszany bardzo często, między innymi, w listach i dokumentach, które wyszły spod pióra św. Jana Bosko, biskupów czy misjonarzy: *Módlcie się również za naszych misjonarzy ewangelizujących dzikich Patagończyków. Jest to olbrzymi teren pogrążony w ciemnościach bałwochwalstwa, a nawrócenie ich będzie prawdziwym cudem działanym przez Boga³¹.*

Odnosnie planów pracy w Patagonii interweniował wiele razy ks. Jan Bosko, wskazując konieczność zakładania kolegiów dla młodszego pokolenia In-

²⁸ E. Ceria, *Pamiętniki Biograficzne Świętego Jana Bosko*, t. XV (1881-1882), Przemyśl 1942, s. 25.

²⁹ E. Ceria, *Memoriebiografische di Don Giovanni Bosco*, t. XVI (1883), Pogrzebień 1958, s. 229.

³⁰ O. Yorio, *El deber de civilizar a través de la predicación evangélica en la evangelización de la Patagonia*, Bahia Blanca 2003, s. 9; M.A. Nicoletti, *La organización del espacio...*, dz. cyt., “Quinto Sol” 1999, nr 3, s. 29-52.

³¹ E. Ceria, *Memoriebiografische di Don Giovanni Bosco...*, t. XVI, dz. cyt., s. 221.

dian, aby poprzez ich chrześcijańskie wychowanie odzwyczaić ich od dotychczasowych „barbarzyńskich” zwyczajów³². W tej metodzie upatrywano potrójny cel: niesienie światła Ewangelii niechrześcijanom, otwarcie bram dla prawdziwej cywilizacji dla barbarzyńców, jak i podwoi dla prawdziwego wzrostu społeczeństwa patagońskiego³³. Program ten wyrażało zdanie, wypowiedziane przez salezjanów: „szabla dokonuje konkwisty, wiara cywilizuje”³⁴. W tym celu rozbudowywano salezjański systemem edukacyjny dla indiańskich dzieci i młodzieży, obejmujący naukę czytania, pisania i rachowania oraz naukę konkretnego zawodu, w oparciu o pracę w stosownych warsztatach. Dlatego św. Jan Bosko mógł powiedzieć: *Jako owoc oświatowego posłannictwa szkół zawodowych mogą przytoczyć wyniki uzyskane przez misje salezjańskie w Patagonii, gdzie religia chrześcijańska jest znana i praktykowana przez z górą 14 tysięcy tubylców*³⁵.

Zakładano również sierocińce i internaty na potrzeby pracy i wychowywania dzieci oraz młodzieży indiańskiej, co zalecił papież Pius IX, pisząc o celu misji salezjańskich: *Otwarcie sierocińców w sąsiedztwie Indian, by mogły służyć jako małe seminaria dla kształcenia powołań tubylczych i przytułki dla biednych i opuszczonych*³⁶. Przywiązywano też wiele uwagi do opieki zdrowotnej, zakładając ośrodki zdrowia, szpitale i apteki, czego przykładem jest bł. Artemides Zatii (1880-1951), który w *Viedma* zajmował się potrzebującymi i chorymi. Aby zabezpieczyć wioski i centra edukacyjne, zakładano gospodarstwa rolne i hodowle bydła, nie zapominając o konieczności rozbudowy systemu dróg w celu ułatwienia przemieszczania się. Niebagatelnym wyzwaniem dla salezjańskich misjonarzy na tym obszarze było stworzenia adekwatnego systemu ochrony Indian przed wyzyskiem, zniewalaniem, ale też ich zabijaniem przez białych osadników i poszukiwaczy złota. Opierano się też na wspomnianej już wyżej metodzie *missiones volantes*. Misjonarze kształcili katechistów, studiowali języki, opracowywali pomoce katechetyczne i misyjne, czego przykładem jest *Pequeño Manual del Misionero*. Z tego okresu pochodzą też liczne opisy geograficzne i przyrodnicze, bardzo cenione i wykorzystywane w Europie³⁷.

Jan Bosko powtarzał, że Patagonia to *territorio ad gentes*, a zarazem *territorio salesiano*, ponieważ misje salezjańskie w Patagonii są największym przedsięwzięciem Zgromadzenia Salezjańskiego. Nie było w tym żadnej przesady,

³² Por. M.A. Nicoletti, *Los Salesianos y la conquista de la Patagonia: desde Don Bosco hasta sus primerost textos escolares e historias oficiales*, „TEFROS” 2005, nr 2, vol. 5, s. 1-18.

³³ Por. „Bolletino Salesiano”, noviembre de 1878.

³⁴ A.H. Vallega (red.), *Historia de la Patagonia...*, dz. cyt., s. 41.

³⁵ E. Ceria, *Pamiętniki z życia św. Jana Bosko...*, t. XVIII, dz. cyt., s. 65.

³⁶ E. Ceria, *Memoriebiografische di Don Giovanni Bosco...*, t. XIV, dz. cyt., s. 370.

³⁷ D. Abad de Santillán, *Historia argentina...*, dz. cyt., s. 290-301.

ponieważ na tym bezkresnym obszarze pracowali niemal wyłącznie salezjanie. W kolejnych latach powstały nowe centra misyjne: *Chos Malal* i *Roca* (1889), *Guardia Pringles* (dzisiaj *Mitre*) (1884), *Conesa* i *Choele Choel* (1891), *Junín de los Andes* (1895), *Bariloche* (1905). Od roku 1888 ich działalność misyjna sięgała po *Santa Cruz*, przylądek *Virgenes*, *Andy* oraz *Punta Arenas*: *Poczyniono wielkie postępy w ewangelizacji kraju. Przełożony misji w sprawozdaniu do Stolicy św. w roku 1883, podawał liczbę chrztów na 500 dusz, oba kolegia w Patagonii mieściły 69 chłopców i 93 dziewczynki. W ciągu najbliższych lat czterech, liczba chrztów dosięgła 5.328. Misjonarze docierali w swych wyprawach do Kordylierów, przekroczyli rzekę Limasy aż do jeziora *Nauel – Huapi* oraz *Neuquen* aż po *Norcuin*. Zbadali rzekę *Colorado*, pustynię *Balcheta* i całe *Rio Negro* po obu brzegach. Znaczy to, że objęto zasięgiem działalności misyjnej całą Patagonię północną o przestrzeni 35.000 km/kw³⁸. Od roku 1893 byli obecni również na *Isla Grande*, gdzie założyli misję *Nuestra Señora de la Candelaria* oraz nieco wcześniej, w roku 1888, misję *San Rafael* na wyspie *Dawson*. Były to duże centra misyjne pośród Indian *Onas*.*

Patagonia centralna została włączona w proces oddziaływania misyjnego dopiero w roku 1892, za sprawą kolegium w *Rawson*, a następnie fundacji w *Trelew*, która w roku 1907 została przeniesiona do *Puerto Madryn* i *Comodoro Rivadavia*. Aczkolwiek przed salezjanami pierwsze próby pracy misyjnej pośród, między innymi, Indian *Tehuelches* w *Paso de los Indios*, podjął ks. *Francisco Vivaldi* w roku 1884, na zlecenie biskupa z *Buenos Aires*. Chodziło w tym wypadku o wewnątrzkościelną politykę, ponieważ powstanie wikariatu apostolskiego w Patagonii zostało przez biskupa przyjęte do wiadomości, ale nie w pełni zaakceptowane. Mianowanie ks. *Francisco Vivaldiego* proboszczem w *Rawson*, miało na celu zaakcentowanie diecezjalnej obecności w opozycji do salezjanów. Wprawdzie założył on w roku 1886 wioskę *Nuestra Señora de Lourdes del Chubut*, ale, przy braku personelu misyjnego tereny te zostały przekazane salezjanom w roku 1891³⁹.

Wobec nowych wyzwań obojętne nie pozostały władze kościelne, tworząc nowe jednostki administracyjne, którymi kierowali w większości przypadków salezjanie. W roku 1897 papież *Leon XIII* dokonał reorganizacji struktur kościelnych w Argentynie⁴⁰, w wyniku czego jurysdykcja archidiecezji *Buenos Aires* obejmowała obszary miasta *Buenos Aires*, *Río Negro*, *Chubut*, *Santa Cruz*, Ziemię Ognistą i wyspę *Estados*. Diecezja *La Plata* rozciągała się na obszar prowincji *Buenos Aires* i *Pampy*, zaś diecezja *Cuyo* obejmowała terytorium *Neuquén*. Status salezjańskich misjonarzy nie został jednak w pełni

³⁸ E. Ceria, *Memoriebiografische di Don Giovanni Bosco...*, t. XVI, dz. cyt., s. 230.

³⁹ M.A. Nicoletti, *La organización del espacio...*, dz. cyt., s. 34-36.

⁴⁰ Tamże, s. 39-40.

rozwiązany. Rząd argentyński i kler diecezjalny wysuwali wiele zastrzeżeń pod adresem obecności i pracy misyjnej salezjanów. Stabilizacja nastąpiła w roku 1911, kiedy wypracowano wspólny projekt, obejmujący powstanie siedmiu wikariatów, zarządzanych przez siedmiu salezjanów: w archidiecezji Buenos Aires wikariaty: *Rio Negro*, *Chubut*, *Santa Cruz* i Ziemi Ognistej; w diecezji *La Plata* wikariaty w *Patagones* i *La Pampa*; w diecezji *San Juan* wikariat *Neuquén*. W ten oto sposób salezjanie zyskali monopol na pracę w Patagonii. Wyraźnym przejawem znaczenia i siły salezjanów w Patagonii były mianowania biskupów salezjańskich w nowo powstałych diecezjach. W roku 1934 powstała diecezja *Viedma* (z jurysdykcją aż po Ziemię Ognistą), diecezja *Comodoro Rivadavia* w roku 1957, w roku 1961 diecezje *Neuquén* i *Río Gallegos* w *Santa Cruz*.

PODSUMOWANIE

Historia misji jezuickich i salezjańskich w Patagonii ma wiele aspektów: nie tyle wspólnych, ale podobnych. Rozwijały się one w różnych okresach historycznych oraz w różnorodnych kontekstach politycznych i kulturowych. Jezuiti z XVII i XVIII w. współpracowali z administracją Korony hiszpańskiej w celu spacyfikowania autochtonów oraz integracji Indian patagońskich z systemem kolonialnym. Było to współdziałanie na linii Kościół – Korona, czyli realizacja postanowień patronatu hiszpańskiego z początków chrystianizacji Nowego Świata. Natomiast na przełomie XIX. i XX w., podczas rozwijania misji w Patagonii przez misjonarzy salezjańskich, można mówić o współpracy Kościół – rząd argentyński. Misja salezjańska, mająca na celu cywilizowanie i nawracanie Indian, została bowiem zsynchronizowana z kampanią wojskową *Campaña del desierto*.

W jednym i w drugim przypadku misjonarze skorzystali z nadarzających się możliwości, aby dotrzeć do nowych grup Indian i rozwinąć działalność misyjną na nowych obszarach. Zakres działalności misyjnej jezuitów był ograniczony do jednego, stosunkowo niewielkiego obszaru (*Nahuel Huapí* w *Neuquén*), natomiast salezjanie rozwinęli misje niemal w całej Patagonii. Misje te realizowano, akcentując konieczność cywilizowania Indian, a jednocześnie ich nawracania na chrześcijaństwo. W wypadku salezjanów można się dopatrywać silnych akcentów pozytywistycznych, czyli dążenia do niesienia kaganka oświaty i cywilizacji narodom „barbarzyńskim” i „pogańskim”. W tym kontekście pojawia się pytanie o stopień i zakres europocentryzmu w działalności misyjnej jezuitów i salezjanów, a zarazem o ich stosunek do kultur indiańskich. Na uwagę zasługuje zainteresowanie misjonarzy językami indiańskimi, opracowywanie licznych materiałów katechetycznych i duszpasterskich oraz dążenie do opisanie ich kultur i zwyczajów.

Współcześnie misje katolickie w Patagonii, realizowane przez wiele podmiotów misyjnych (np. przez salezjanów, redemptorystów, werbistów, franciszkanów, przez kler diecezjalny itd.), nadal kładą nacisk na rozwijanie i niesienie

pomocy z zakresu edukacji czy zwyczajnie promocji godnego ludzkiego i chrześcijańskiego życia. Elementy te stanowią bowiem część szeroko pojętej ewangelizacji integralnej, albo też ewangelizacji inkulturacyjnej, obejmującej swym zakresem różne aspekty: z zakresu katechetyki, życia sakramentalnego i liturgii, zarazem dotycząc poszanowania dziedzictwa kulturowego Indian. Kościół poszukuje możliwości pełniejszego włączenia Indian w proces budowania lokalnego Kościoła o „obliczu patagońskim”. Właśnie owo widzenie, uwzględnianie i dowartościowanie rodzimych kultur należy postrzegać jako jeden z aspektów, które odróżniają charakter pracy misyjnej z przełomu XIX. i XX. oraz XX. i XXI. w.